

**MÜƏLLİMİN ÖZÜNÜTƏHSİLİ
САМООБРАЗОВАНИЕ УЧИТЕЛЯ
SELF-EDUCATION OF THE TEACHER**

UOT 37

Yədulla Beydulla oğlu Dadaşlı
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Cəlilabad filialının dosenti

M.P.VAQİFİN ƏSƏRLƏRİNİN TOPLANMASINDA H.QAYIBOVUN ROLU

Ядулла Бейдулла оглы Дадашлы
доктор философии по филологии,
доцент Джалилабадского филиала Азербайджанского
Государственного Педагогического Университета

РОЛЬ Г. ГАЙБОВА В СОБРАНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ М.П. ВАГИФА

Yadulla Beydulla Dadashly
doctor of philosophy in philology
associate professor of the Jalilabad branch
of the Azerbaijan State Pedagogical University,

THE ROLE OF G. GAYIBOV IN THE COLLECTION OF WORKS OF M.P. VAGIF

Xülasə. Məqalədə M.P. Vaqifin əsərlərinin toplanmasında Q. Qayıbovun xidmətlərindən bəhs edilir. M.P. Vaqif dərin biliyi, fitri istedadı ilə müasirlərindən seçilmiş, ədəbi və ictimai-siyasi fikir tariximizdə görkəmli dövlət xadimi və novator şair kimi şərəfli yer tutmuşdur. M.P. Vaqif özündən əvvəl yaranmış klassik poeziya və xalq yaradıcılığı ənənələrinə mükəmməl yiyələnmiş, milli mədəniyyətimizə yeni ruh gətirmişdir.

Açar sözlər: *azərbaycançılıq, dövlət xadimi, əsər, milli klassik poeziya, xalq yaradıcılığı*

Резюме. В статье говорится о заслугах Г. Гаибова по сбору произведений М.П. Вагифа. М.П. Вагиф был избран среди современников своими глубокими знаниями, врожденным талантом, прославился в истории литературной и общественно-политической мысли как выдающийся государственный деятель и поэт-новатор. М.П. Вагиф прекрасно усвоил сложившиеся до него традиции классической поэзии и народного творчества, привнес в нашу национальную культуру новый дух.

Ключевые слова: *азербайджанство, государственный деятель, произведение, национальная классическая поэзия, народное творчество*

Summary. The article talks about the merits of G. Gaibov in collecting the works of M.P. Vagif. M.P. Vagif was chosen among his contemporaries for his deep knowledge, innate talent, became famous in the history of literary and socio-political thought as an outstanding statesman and poet-innovator. M.P. Vagif perfectly assimilated the traditions of classical poetry and folk art that had developed before him, brought a new spirit to our national culture.

Keywords: *azerbaijanism, statesman, work, national classical poetry, folk art*

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin və ədəbi dilinin inkişafında böyük xidmətləri olan sənətkarlardan biri də Molla Pənah Vaqifdir (1717-1797). O, dərin biliyi, fitri istedadı ilə müasirlərindən seçilmiş, ədəbi və ictimai-siyasi fikir tari-

ximizdə görkəmli dövlət xadimi və novator şair kimi şərəfli yer tutmuşdur. M.P. Vaqif özündən əvvəl yaranmış klassik poeziya və xalq yaradıcılığı ənənələrinə mükəmməl yiyələnmiş, milli mədəniyyətimizə yeni ruh gətirmişdir. O, qəzəl, mü-

xəmməs, müstəzad, müəşşər janrlarında yazdığı əsərlərdə milli klassik poeziya ənənələrini, qoşma və təcnislərində şifahi və yazılı şeir ənənələrini davam və inkişaf etdirmişdir. Vaqif həqiqi həyat hadisələrini poeziya dilinə çevirməklə orijinal bir sənətkar olduğunu, milli poeziya yaratdığını, əsərlərində xalq ruhunu, milli adət-ənənələrimizi yaşatdığını təsdiq etmişdir. Xüsusilə folklor üslubunda yazdığı qoşmaları onu realizm ədəbi məktəbinin yaradıcısı kimi məşhurlaşdırmış, Vaqif poeziya ənənələrinin özündən sonrakı şairlər tərəfindən davam və inkişaf etdirilməsi ilə sonuqlanmışdır. Vaqifşünas alim Araz Dadaşzadə M.P. Vaqifin “Əsərləri”nin 1988-ci il nəşrinə yazdığı “Bir neçə söz”də onun ədəbi xidmətlərini aydınlaşdırır: “Vaqifin ədəbiyyatımız tarixində ən mühüm xidmətlərindən biri də budur ki, o, canlı danışq, məişət dilinin nə qədər tərəvətli və rəngarəng olduğunu əyani göstərmiş, folklor poeziyasının geniş imkanlarını aşkara çıxara bilmiş, heca vəznində yaranan şeirləri klassik poeziya meyarı səviyyəsinə qaldırmışdır” [5, s. 7].

XVIII əsr Azərbaycan ədəbi dilini xalq danışq dilindən alınan söz və ifadələrlə zənginləşdirən, sadə, aydın, anlaşqlı ana dilimizdə yazıb-yaradan şair milli Azərbaycan koloriti daşıyan şeirlərlə öz adını ədəbiyyatımız tarixində əbədiləşdirmişdir. XIX əsrdə Vaqifin şeirləri poeziya həvəskarlarının diqqətini çəkmiş, yaddaşlardan-yaddaşlara köçmüş, onlarla cüng və bəyazlara, təzkirə və məcmuələrə salınaraq günümüzə gəlib çatmışdır. Vaqifin şeirlərini toplayan və Mirzəcan Mədətovun topladığı materiallardan istifadə edən Mirzə Yusif Nersesov (Qarabağı) kitab çap etdirmək qərarına gəlir. Vaqifin və bir sıra Qarabağ şairlərinin əsərlərini “Kitabi-məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirin” adı ilə 1856-cı ildə Teymurxanşurada (indiki Buynakskda) çap etdirir.

Burada Vaqifin ədəbi irsi əsas yer tutur, 70-dək şeiri yerləşdirilir. Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Mirzə Fətəli Axundov (1812-1878) milli poeziyaya daha tələbkərləqlə yanaşır, şeirlə nəzmi bir-birindən fərqləndirir, məzmunla formanın vəhdətinə üstünlük verir, estetik kateqoriya kimi yanaşır. O, “Kritika” məqaləsində yazırdı: “İki şey şeirin əsas şərtlərindəndir: məzmun gözəlliyi və ifadə gözəlliyi” [1, 197].

Tənqidçiyə görə, incəsənətdə məzmun aparıcı olub, forma ilə sıx əlaqəlidir. “Məzmun gözəlliyi” və “ifadə gözəlliyi” bədii əsərin əsas mə-

ziyyətləridir. M.F. Axundov şeir ilə nəzm arasında ciddi fərqlər olduğunu duyur, “ziyadə ləzzətə və hüznə və fərəhdə ziyadə təsirə bais” olan əsəri “şeir”, bu tələbi ödəməyən əsəri sadə nəzm adlandırır. O, Firdovsi, Nizami, Cami, Sədi, Mollayi-Rumi və Hafiz kimi klassikləri əsl şair hesab edirdi.

“Nəzm və nəsr haqqında” məqaləsindən öyrənirik ki, M.F. Axundov Qarabağa səyahəti zamanı Molla Pənah Vaqifin və Qasım bəy Zakirin bəzi şeirləri ilə tanış olur. Hər iki sənətkarın məzmun və ifadə gözəlliyinə malik olan mənzumələri Axundovun diqqətini çəkir. Onların ələ düşən şeirlərini toplayır və bir cildin içərisində çap etdirmək qərarına gəlir “Nəzm və nəsr haqqında” məqaləsinin yazılma tarixi göstərilmədiyindən Axundovun Qarabağa səyahəti, Vaqifin və Zakirin şeirlərini toplama tarixini dü-rütləşdirmək çətinidir. Fikrimizcə, böyük mütəfəkkir Vaqifin və Zakirin əsərlərini 1860-cı illərin əvvəllərində toplamış, çap etdirməyə çalışsa da, məqsədinə çatmamışdır. O, Vaqifin əsərlərini toplamağa Adolf Berjeni və Hüseyn əfəndi Qayıbovu həvəsləndirmişdir.

Şərqsünas A. Berje 1867-ci ildə Leypsiqdə “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir” əsərini çap etdirmişdir. O, bu kitaba Vaqifin əlli şeirini salmış, almanca yazdığı müqəddimədə Axundovun ona böyük köməyi dəydiyini etiraf etmişdir. 1858-ci ilin yanvar ayında Qazaxdan Tiflisə köçən və müəllimlik fəaliyyətinə başlayan Hüseyn əfəndi Qayıbov (1830-1917) çox keçmir ki, M.F. Axundovla tanış olur. Sonralar bu tanışlıq dostluğa və ədəbi əməkdaşlığa çevrilir. Onlar Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasında 1860-1870-ci illərdə birgə çalışır, maddi-mədəniyyət abidələrinin və ədəbi materialların toplanmasında fəal iştirak edirlər. H. Qayıbov Axundovun tapşırığı və köməkliyi ilə XVIII-XIX yüzilliklərdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairlərinin, o cümlədən M.P. Vaqifin və Q. Zakirin şeirlərini toplamağa başlayır. M.F. Axundovun arxivindəki bir məktubdan anlaşılır ki, H. Qayıbov ondan “Vaqifin basma nüsxəsini” (M.Y. Nersesovun “Kitabi-məcmueyi-divani - Vaqif və digər müasirin” əsərini) nüsxə fərqlərini müəyyənləşdirmək, müqayisə aparmaq məqsədi ilə müvəqqəti istəmiş, hər yerdən çox yaxşı şeirlər topladığını və əla nüsxə olacağını bildirmişdir.

H. Qayıbov M.P. Vaqifin əsərlərini öncə bircildlik "Məcmuə"yə, daha sonra "Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir" toplusuna salmışdır. Tədqiqat göstərir ki, H. Qayıbov bircildlik "Məcmuə"ni milli poeziyanı itibatmaqdan qoruyub gələcək nəsillərə çatdırmaq və nəşr etdirmək məqsədi ilə hazırlamış, XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərindən M.V. Vidadi və M.P. Vaqifin yaradıcılığına geniş yer ayırmışdır. Hər iki şairin əsərləri məcmuənin müxtəlif səhifələrindədir. Bu səhifələrin arasında isə başqa şairlərin əsərləri vardır. Tərtibçi Vaqifin "Dürüst" rədifli qoşmasını məcmuənin 137-ci səhifəsində Molla Qasım Zakir və Minanın qoşmaları sırasında vermiş, bəzi şeirlərini isə Vidadi ilə müşairəsi bölməsinə salmışdır. Məcmuədə Vaqiflə Vidadinin şeirləşməsindən sonra Vaqifin "Musadır" rədifli qəzəlinə və "Cəmalə Vaqif" qoşmasına rast gəlirik. Məcmuədə Vaqifin müxəmməsləri də geniş yer tutur. Burada "Gedəcəkdir", "Gətiribsən", "Məni", "Gördüm Vaqifi" və başqa müxəmməslərə təsadüf olunur.

H. Qayıbov Vaqifin oğlu Əli ağanın da şeirlərini əsərinə əlavə etmişdir. Məcmuədə milli ədəbiyyatşünaslıq üçün maraqlı məsələlərdən biri də Vaqiflə Vidadinin müşairəsinin forma xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirib, bu əsasda elmi həqiqəti üzə çıxarmaqdan ibarətdir. Şübhə yoxdur ki, bu müşairə hər iki sənətkarın qarşı-qarşıya durub şeirləşməsi deyil, birinin digərinə, daha doğrusu, öncə Vidadinin Vaqifə, sonra isə Vaqifin Vidadiyə göndərdiyi mənzum məktub olaraq yazılmışdır. Məcmuəyə hər iki şairin "Eylərsən" və "Ağlarsan" rədifli qoşmaları salınmışdır. 91-ci səhifədə bir sütunda Vaqifin, digər sütunda isə Vidadinin "Eylərsən" rədifli qoşması müşairə şəklində verilmişdir. Hər iki şeirin katibi H. Qayıbov deyil, ehtimal ki, həmin nəsilədən başqa bir nəfərdir.

Vidadinin əsərinə fars dilində "Qofte-ye Vidadi" ("Vidadinin şeiri"), Vaqifin əsərinə isə "Qofte-ye Vaqif dər cavab-e Vidadi" ("Vidadinin cavabında Vaqifin şeiri") sərlovhəsi qoyulmuşdur. Bu sərlovhələrdən və şeirlərin məzmunundan anlaşıldığı kimi, "Eylərsən" rədifli qoşmasını əvvəlcə Vidadi mənzum məktub şəklində Vaqifə göndərmiş, sonra Vaqif eyni rədifli qoşmanı dostuna cavab yazmışdır. Bu müşairə tamamlanıqdan sonra Vaqiflə Vidadinin "Ağlarsan" rədifli qoşmalarının əvvəli 98-ci, sonu 158-

ci səhifələrdə verilmişdir. 158-ci səhifədə farsca "Mürəbbət –e Vaqif Vidadi dər müqabil-e yek digər betəriq-e mübahisə qofteənd" ("Vaqiflə Vidadinin biri digərinə mübahisə yolu ilə qarşı-qarşıya söylədikləri mürəbbələrdir") başlığı qoyulmuş hər iki qoşmanın müşairə formasında verilməsi, 98-ci səhifədə isə mənzum məktub şəklində təqdim olunması aydınlaşdırır ki, H. Qayıbov Vaqiflə Vidadinin "Ağlarsan" rədifli qoşmalarının əlyazmalarını iki müxtəlif (müşairə və mənzum məktub) variantda toplamış, hər iki variantı saxlamağı məqsəduyğun bilmişdir.

"Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir" əsərinin tərtibi zamanı da H. Qayıbov bu qənaətə gəlmiş, Vaqifin və Vidadinin "Eylərsən" və "Ağlarsan" rədifli qoşmalarını müstəqil əsərlər kimi oxuculara çatdırmışdır. Şeir mətnlərinin Vaqif və Vidadi əsərlərinin son nəşrlərindəki şeirlərlə müqayisəsi bizi bu qənaətə gətirir ki, Vaqiflə Vidadinin müşairəsinin ən dürüst mətni H. Qayıbovun məcmuəsindəki variantdır. Hüseyn əfəndi Qayıbovun dörd cilddən ibarət "Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir" əsərində M.P. Vaqifin və Q. Zakirin poeziyasına daha geniş yer verilmişdir. Azərbaycanın sovetləşməsinə qədər Vaqif irsinin toplanmasında M.Y. Qarabağidən sonra ən böyük xidmət H. Qayıbova məxsusdur. Ədəbiyyatşünas alim Araz Dadaşzadə "Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir" kitabının Vaqif poeziyasının toplanmasında əhəmiyyətilə bağlı yazır: "H. Qayıbov məcmuəsinin əsas məziyyəti ondadır ki, buraya Vaqifin o vaxta qədər məlum olmayan 30-dan artıq qoşması, təcni, qəzəli, müxəmməsi, müstəzadı, müəşşəri daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə, bu məcmuədə Vaqifin yüzə yaxın şeiri toplanmışdır. Məcmuə çox aydın xətt ilə və səliqəli yazılmışdır" [4,11]. Vaqifin Qazax qəzasının Salahlı kəndində doğulmasını, Gürcüstan çarı II İraklinin oğlu Levona şeir həsr etməsini ilk dəfə H. Qayıbov bildirmişdir. Məcmuədən onu da öyrənirik ki, Vaqifin oğlunun adı Əli ağa olmuş və o, atasının "Bir nimtənə kim, ta ola zərbəftü nikutər" misrası ilə başlanan müəşşər-müstəzadına "Ey xahiş edən nimtənə pürzivərü ziyənət" misrası ilə başlanan şeirini nəzirə yazmışdır. Həmin şeirlərdən Vaqifin və Əli ağanın fars dilini mükəmməl bilmələri də anlaşılır.

Məcmuənin tərtibi zamanı "Vaqif" təxəllüslü bir neçə şairin mövcudluğu H. Qayıbovu

müəyyən çətinliklərlə qarşılaşdırmış, onu Molla Pənah Vaqifin şeirlərini iki bölümə ayırmaq məcburiyyətində qoymuşdur: Vaqifə qəti aid olan şeirlər və şübhəli şeirlər. Qayıbov şairin müəşşər, müxəmməs və qəzəllərinin həqiqətən M.P. Vaqif qələmindən çıxdığını bildirmək məqsədilə bu janrlı əsərləri “Müəşşəri-xalis”, “Müxəmməsati-xaliseyi-Vaqif”, “Qəzəliyyati-xaliseyi-Vaqif” bölmələrində yerləşdirmişdir. Məcmuədə Vaqif şeirlərinin quruluşca bütövlüyünü bildirməkdən ötrü ərəbcə “tammə” (“bütövdür”) sözü işlədilmiş, şairin müstəzad, müxəmməs və qoşmaları bu bölməyə salınmışdır.

M.P. Vaqifin “Bax” rədifli qəzəlini həbsdən qurtarıb azadlığa çıxması münasibətilə dostu M.V. Vidadiyə yazması Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında çoxdan sübuta yetirilmiş elmi həqiqətdir. Bu vaxta qədər tədqiqatdan kənarda qalmış bir məsələnin şərhini böyük elmi mahiyyət daşıyır. Bu məsələ Vaqifin “Düşər” rədifli qəzəlinə Vidadinin “Dəgər” rədifli qəzəli nəzirə yazmasından ibarətdir. H. Qayıbovun Vaqifin qəzəlinə farsca qoyduğu “Qəzəl-e Vaqif be Vidadi neveste” (“Vaqifin Vidadiyə yazılmış qəzəli”) başlığı və Vidadinin qəzəlinə qoyduğu “Qəzəl-e Vidadi dər cəvab-e Vaqif” (“Vaqifin cavabında Vidadinin qəzəli”) başlığı açıq-aşkar bildirir ki, Vidadi Vaqifin qəzəlinə nəzirə yazmışdır. İkincisi, Vidadinin qəzəlinə Vaqifin qəzəlinin təsiri ilə yaranmış bəzi beyt, söz və ifadələrə rast gəlinir. Belə ki, Vaqifin:

Şami-qəm şadlıq əyyamına xoş ziyvərdir,

Necə kim, xali-siyəh arizi-cananə düşər [3, s. 267] beytinə Vidadi:

Şəmi-giryanə səvad şəb için heyf olmaz,

Şöləsi çünki onun arizi-cananə dəgər [3, s. 267] beytini nəzirə işlətməmişdir. Hər iki beytdəki “şam”, “arizi-cananə” söz və ifadəsi, Vaqifin şadlıq vaxtı qəm şamının yanmasını cananın yanğındakı qara xalın ona gözəllik verməsinə bən-

zətməsi, Vidadinin isə bunun qarşısında gecə yanan şamın cananın yanğını işıqlandırması təşbehini işlətməsi ikinci beytin birincinin təsiri ilə yarandığını təsdiq edir. Digər tərəfdən, H. Qayıbov başlıqda açıq-aydın göstərir ki, “Dəgər” rədifli qəzəl “Vidadinin Vaqifə olan cavabıdır”.

Qeyd etmək lazımdır ki, Molla Pənah Vaqifin ədəbi irsinin toplanması və nəşrində M.Y. Qarabaği, A. Berje, H. Qayıbov, S. Mümtaz kimi ziyalılarla, ədəbiyyat həvəskarları ilə yanaşı, akademik Həmid Araslının da böyük xidmətləri olmuşdur. M.P. Vaqif əsərlərinin toplanması, elmi-tənqidi mətninin hazırlanması və nəşri (1945), sonrakı bəzi nəşrləri də H. Araslının adı ilə bağlıdır. H. Qayıbovun hazırladığı bircildlik “Məcmuə” və “Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir” kitabı vaqifşünaslığın tutarlı qaynaqlarındandır.

Problemin aktuallığı. XVIII əsr Azərbaycan ədəbi dilini xalq danışığı dilindən alınan söz və ifadələrlə zənginləşdirən, sadə, aydın, anlaşılıq ana dilimizdə yazıb-yaradan şair milli Azərbaycan koloriti daşıyan şeirlərlə öz adını ədəbiyyatımız tarixində əbədiləşdirmişdir. XIX əsrdə Vaqifin şeirləri poeziya həvəskarlarının diqqətini çəkmiş, yaddaşlardan-yaddaşlara köçmüş, onlarla cüng və bəyazlara, təzkirə və məcmuələrə salınaraq günümüzə gəlib çatmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. Vaqif həqiqi həyat hadisələrini poeziya dilinə çevirməklə orijinal bir sənətkar olduğunu, milli poeziya yaratdığını, əsərlərində xalq ruhunu, milli adət-ənənələrimizi yaşatdığını təsdiq etmişdir. Xüsusilə folklor üslubunda yazdığı qoşmaları onu realizm ədəbi məktəbinin yaratıcısı kimi məşhurlaşdırmış, Vaqif poeziya ənənələrinin özündən sonrakı şairlər tərəfindən davam və inkişaf etdirilməsi ilə sonulanmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat fənnini tədris edən müəllim və şagirdlər, həm də geniş oxucu kütləsi istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Axundov M.F. Əsərləri . Üç cildə. II cild. -Bakı: Elm, -1988
2. Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, - 1956
3. Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir / Tərtib edən: H. Qayıbov). Dörd cildə. I cild. -Bakı: Elm, -1986
4. Dadaşzadə A. Vaqif. Həyat və yaradıcılığı. -Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, -1966
5. Vaqif M. P. Əsərləri.- Bakı: Yazıçı, -1988

E-mail: xalidetlibova@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü.fəls.dok X.A. Talibova,
ped.ü.fəls.dok., dos. T.S. Paşayev

Redaksiyaya daxil olub: 16.09.2022.